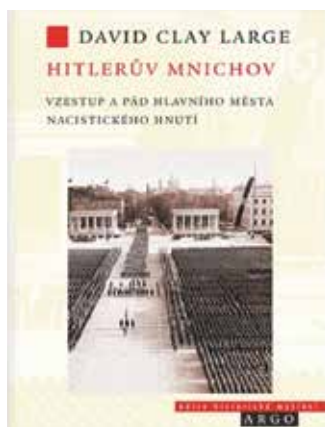

■ **LARGE, David Clay**
Hitlerův Mnichov. Vzestup a pád hlavního města nacistického hnutí
 Argo, Praha 2016, 436 s.

V edici *Historické myšlení* předložilo nakladatelství Argo odborné i laické české veřejnosti teprve druhý český překlad jedné z aktuálních publikací odborníka na německé a rakouské dějiny Davida C. Large. Autor působí na Fromm Institute Univerzity v San Francisku a na Institute of European Studies v Berkeley. Publikuje již od 80. let minulého století, v jeho pracích se prolínají důrazy na různé aspekty vývoje nacistického hnutí, mapuje jeho politické, kulturní, sociální a mezinárodněpolitické předpoklady. K této oblasti autorovy tvorby lze uvést např. práci z roku 1984, zatím dostupnou pouze v anglickém originále, *Wagnerism in European Culture and Politics* (Cornell University Press, Ithaca 1984), již D. C. Large edičně připravil spolu s W. Weberem, nebo publikaci z roku 2007 věnovanou hrubému zneužití olympijské myšlenky k propagaci nacismu (opět pouze v angličtině) *Nazi Games: The Olympics of 1936* (W. W. Norton & Company, New York 2007).

D. C. Large se zajímá též o poválečné dějiny Německa v euroatlantickém kontextu, s důrazem na roli Spolkové republiky Německo v soupeření Západ – Východ. Viz např. knihu *Germans to the Front: West German Rearmament in the Adenauer Era* (The University of North Carolina Press, 3. vyd., Chapel Hill 1995).

Jak je již z výše uvedeného patrné, bohatá historie bavorské metropole představuje v knize *Hitlerův Mnichov* pro autora velkou výzvu. Large umožňuje čtenáři přehlédnout více než půl století dramatických dějin z perspektivy různých obyvatel Mnichova, antinacistů i sympatizantů „hnědého hnutí“. Hitlerova narušená osobnost je přitom pochopitelně centrální, ale opomenut nezůstává nikdo z oněch mužů a žen, kteří nasadili své životy v marné snaze diktátora buďto přímo odstranit, nebo probudit ve zhyponizovaném národě ducha humanis-

tického odporu (skupina mladých křesťanů a studentů *Bílá růže*). Vzhledem k omezenému rozsahu recenze nezbývá než vybrat z bohaté autorovy nabídky jen několik postav či úvah k zamyšlení.

Large si především klade naléhavou otázku: Jak je možné, že právě město s tak bohatými kulturními tradicemi, těšící se pověsti „tolerantních uměleckých Athén“, prošlo neblahou proměnou v kolébku nacistického hnutí? S hledáním odpovědi začal již v událostech sklonku 19. století. Ve vývoji Bavorska, jehož byla mnichovská společnost středobodem, nalezl mnoho znepokojivých znamení již v období před první světovou válkou. Malebný Mnichov s poklidnou, na první pohled idylickou atmosférou pivnic se během velmi krátké doby rozrostl v průmyslové centrum. To s sebou přineslo zneklidňující jevy: přistěhovalectví, zejména z Haliče, Polska a Ruska, křiklavou chudobu periferií, prostituci a vzestup kriminality.

Poměrně velkou část nově přišedších tvořili Židé. Antisemitismus byl v tehdejší evropské společnosti všudypřítomným jevem, vzpomeňme na „hilsneriádu“. V Mnichově se velmi viditelně uhnízdil v umělecké čtvrti Schwabing. Právě tamní vývoj se autorovi stal „laboratoř“ pro výzkum sílících projevů antisemitismu a ruku v ruce s ním jdoucím agresivního nacionalismu. Z nitra místních kaváren a uliček vzešel populární satirický časopis *Simplicissimus*, zkráceně *Simpl*, satirický kabaret *Die Elf Scharf-*

richter (Jedenáct katů) inspirovaný pařížskými kabarety, kde se symbolicky s drsným humorem „popravovali“ klerikálové i socialisté. Zde se scházeli příznivci *Kosmického kruhu*, tzv. *Kosmiker*, jen zdánlivě neškodní příslušníci nevázané bohémské společnosti, jimž nebylo svaté nic z bavorských středostavovských, katolických tradic. Místo kříže si osvojili „árijský symbol“ svastiku, místo Ježíše vzývali „rasu dlouhých lebek“.

Do tohoto prostředí dorazil roku 1913 zneuznaný adept malířského umění Adolf Hitler: *Pátrání po novém bydlišti v Mnichově ho zavedlo na západní okraj Schwabingu, kde sehnal zařízení pokoj nad Poppovým krejčovstvím [...]. Zapsal se jako „Adolf Hitler“, krajinář z Vídně. [...] každý týden namaloval několik obrazů, které nabízel na ulicích. [...] Jeho specialitou byly stejně jako ve Vídni význačné stavby* (s. 70).

Výše uvedené by pro čtenáře publikace mělo být svého druhu ochutnávkou, nahlédnutím autorovi přes rameno při pátrání po znepokojivých souvislostech. Převážně postupuje metodou střídaní bavorské, pruské i celoněmecké perspektivy. Průmysleně zapojuje pamětníky, literaturu i publicistiku. Při líčení atmosféry první světové války sáhl po vzpomínkách Klause Manna, syna spisovatele Thomase Manna. Jazykem dětského vypravěče, kterým Klaus tehdy byl, zachycuje např. často neúspěšnou sháňku základních potravin. Klausovi vrstevníci vyrůstali za války na ulici bez pravidelné školní docházky a rodičovského vedení. Pedagogové se obávali, že [...] *v dospělosti budou slepě poslouchat kohokoli, kdo slíbí vnést řád a směr do jejich chaotických životů* (s. 97). Což je též jedno z možných vysvětlení pozdějšího vlivu nacistické ideologie na německou mládež.

Důsledkem válečného zemětřesení bylo nejen překreslení mapy Evropy a ztráta pozic dosavadních politických i společenských elit (pád císařství), což se týkalo i v Bavorsku dosud formálně ctěných Wittelsbachů. Navrátilci z ruské fronty a rudí

emisaři přišli s hesly a návody na řešení situace tam, kde recepty předválečných politických vůdců selhávaly. Radikalismus zachvátil Německo od severu k jihu. Živila ho poválečná krize, šok z tvrdých mírových podmínek a zmaření nadějí obyvatelstva na brzké vybědnutí z existenční mizérie válečných let.

Autor se podrobně zabývá rychlým střídáním bavorských socialistických vlád, vraždou premiéra Kurta Eisnera, krátkou, ale o to tragičtější epizodou Bavorské republiky rad, k jejímuž potlačení byly z řad bývalých vojáků vyzbrojeny dobrovolnické oddíly a domobrana. Strach z revoluce, hledání způsobů, jak udržovat bojeschopné síly navzdory omezením početních stavů regulérní armády (podmínky versailleských mírových dohod) a bavorský partikularismus nelibě nesoucí „pruské poručníkování“, to vše patřilo ke zdrojům vzniku NSDAP. Tytéž síly vynesly do vedení strany a pak celého hnutí Adolfa Hitlera.

Jedním z pramenů, který autor pro toto období použil, je Hitlerův životopis *Mein Kampf*. Využití tohoto zdroje představuje přímo učebnicovou ukázkou kritické práce, zaměřené na rozkrytí toho, co Hitler na stránky životopisu umístil ve snaze o sebe-propagaci a zastření svých „nuzných a hladových začátků“. Budování Hitlerova osobního kultu je věnována značná pozornost, počínaje jeho uvedením mezi mnichovskou podnikatelskou smetánku a promyšleným využitím služeb fotografa Heinricha Hoffmanna, jehož snímky „nadějného politického vůdce“ posléze zaplavily zemi, konče.

Ponechme nyní stranou notoricky známé mezníky rozvoje nacistického hnutí, od neúspěšného pokusu dosáhnout moci násilím („pivní“ puč v roce 1923) po její pouze formálně legální převzetí v roce 1933. Zato se blíže zastavme u několika často jednostranně vykládaných aspektů Hitlerovy cesty k moci tak neomezené, že dokázal prosadit válečné dobrodružství proti zkušenostem profesionálních vojáků a našel dostatek poslušných organizátorů obludného „průmyslu“

masového vyvražďování Židů a všech skutečných i potenciálních odpůrců.

Především to zdaleka nebyli bavorští voliči, kteří by většinově podlehl zvrácenému kouzlu největšího demagoga své doby. Křesťanská strana Centrum, jejíž umírněná politika začala koncem 20. let přinášet jisté výsledky, nebyla smetena nespokojeností voličů, na které roku 1930 tak těžce dopadla světová hospodářská krize. Byli to především voliči na severu Německa v oblastech jako Šlesvicko-Holštýnsko nebo Dolní Sasko, kteří podlehl zhoubné iluzi rychlých a jednoduchých řešení.

Německý historik a publicista Guido Knopp se v publikaci *Hitler – Eine Bilanz* (Goldmann Verlag, München 2005), pozoruhodně shromážděním téměř 2000 svědectví pamětníků z různých společenských vrstev, soustřeďuje na „hospodářský zázrak“. Hledá v něm příčiny stoupající podpory nacismu mezi dělnictvem: *Krize byla skutečně překonána rychleji a důkladněji, než slibovali sami noví vládcí. [...] Jádrem tohoto obratu byl gigantický program zaměstnanosti. Obrovská armáda pracovních sil byla nasazována k velkým akcím v celé zemi, jako k vysoušení močálů, k narovnávání koryt řek, k zúrodňování půdy na severním pobřeží, k zalesňování ladem ležících ploch nebo ke stavbě ulic, průplavů a veřejných budov. [...] Zvláště velkou popularitu přinesl Hitlerovi státem organizovaný program dovolených. [...] Z tohoto státního programu turistiky měl v roce 1938 prospěch každý třetí dělník* (KNOPP, Guido a kol.: *Hitler*. Knižní klub, Praha 1998, s. 73–76). Většinu Hitlerových voličů tvořili lidé ze středostavovských poměrů, před krizí samostatně podnikající, především mladší ročníky.

Knopp patří spíše k historizujícím publicistům, uvádím ho pouze jako zástupce jistého nezdravého trendu, pronikajícího i do publikací, které jinak vyhovují akademickým hodnotením. Jedná se o jednostranné vyzdvihování hospodářských výsledků, modernizačního úsilí, stavebního ruchu a technických novinek zaváděných nacistickými národohospodá-

ři, architektky a plánovači. Large je v tomto směru mnohem střízlivější, drží se poctivě dobových písemných pramenů a svědectví nepoznamenaných plynutím času nebo kolektivním zapomínáním či vytěšňováním nepříjemných skutečností. Popisuje rub hospodářských úspěchů, cenu, která za ně byla zaplácena: militarizací průmyslu, teror vůči všem politickým odpůrcům, rasové zákony, útoky proti církvím, exil řady významných vědců a umělců, vulgarizaci kultury a necitlivé megalomanské stavby hyzdící Mnichov. Za všechny uvedu alespoň jeden příklad: chrám německého umění přezdívaný Řecké nádrazí – pro svou délku a inspiraci athénskými chrámy. Tato nevkusná stavba má nahradit mnichovskou výstavní síň Glaspalast, která shořela ve 20. letech minulého století.

Autor se na více místech vyjadřuje kriticky k postojům bavorské katolické hierarchie, především k osobě kardinála Michaela von Faulhabera. To byl nesporně muž konzervativních zásad, kritický k demokratickým institucím, pokud v Německu za Výmarské republiky fungovaly. V kázáních vystupoval proti antisemitismu, což vedlo radikální nacisty v roce 1933 k volání po jeho likvidaci. V témže roce zastával pozici hlavního vyjednavče při jednání o uzavření konkordátu mezi Vatikánem a nacisty. Část historiků poukazuje na to, že konkordát posloužil nacistům jako diplomatická zbraň na mezinárodním poli. Církevní historici naopak zdůrazňují, že šlo o jedinou možnost, jak německé katolíky alespoň částečně chránit.

Nelze zapomínat, že to byli hlavně němečtí biskupové, kteří se rozhodujícím způsobem podíleli na sestavení papežské encykliky *Mit brennender Sorge* (S palčivou starostí) vydané na jaře 1937 s cílem varovat před kultem násilí, zbožštěním rasy, potlačováním lidské důstojnosti a svobody vlastními nacionálnímu socialismu. Z jejích iniciativy vznikla tajná síť k rozšiřování tohoto protinacistického poselství po Německu. Berlínský biskup Konrad von Preysing udržoval po

celou válku s vatikánskou kurií a papežem Piem XII. písemný styk, aby ho informoval o všech porušeních konkordátu a dalších nacistických zločinech. Za jednotlivá statečná gesta proti nacistické zvlí zmiňují postup biskupa v Münsteru a Vestfálsku Klementa Augusta von Galena, který v roce 1941 po vyhnání řeholnic z místních nemocnic a uplatnění eutanazie na stovkách pacientů kázal proti tomuto vraždění (BLET, Pierre SJ: *Pius II a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů*. MCM, Olomouc 2001, s. 66–84).

Českého čtenáře bude jistě zajímat, jak se autor vyrovnal s „československou krizí“ na podzim 1938. Patrně bude zklamán. Large se omezil na líčení popularity britského premiéra Chamberlaina. Šlo o důkaz, že Bavoráci nejsou dostatečně připraveni válčit. *Sudety byly prostě jen dalším chodem v Hitlerově vydatné evropské hostině. Dalším pokrmem měl být československý řízek, který zhltl navzdory zárukám, slíbeným Londýnem a Paříží, v březnu roku 1939* (s. 324).

Jedním z podstatných poselství knihy, které zvláště naléhavě zaznívá v závěrečné kapitole, je téma vyrovnání se s nacistickou minulostí. Zde autor nastavuje obyvatelům Mnichova i tamním úřadům nelitostné zrcadlo. V období americké okupační správy byla zahájena vnější očista města od nacistických symbolů. Jak omezeně však pokročila změna smýšlení obyvatelstva, ukazuje citát ze stížnosti z roku 1946 adresované předsedovi bavorské vlády: *Já i mí přátelé, kteří jsme se rovněž stali obětmi bombardování a evakuace, bedlivě sledujeme zaopatřování cizích žvlů v americkém pásmu. [...] S tímhle upřednostňováním cizinců by se mělo přinejmenším počkat, dokud se nedostane stejná péče i vybombardovanému německému obyvatelstvu* (s. 377). Stěžovatel měl na mysli navrátilce z koncentračních táborů, Židy především. Vytvoření památníku na místě jednoho z prvních koncentračních táborů, Dachau, předcházela řada obtíží. Pouze intenzivní úsilí sdružení přeživších vězňů za podpory mladých

Němců zabránilo jeho likvidaci jako nežádoucí připomínky minulosti. To nám až příliš zřetelně připomíná dění kolem věznic v Uherském Hradišti či osudy tábora v Letech u Písku.

Publikace *Hitlerův Mnichov* je opatřena jmenným rejstříkem a vybavena náležitým, přehledným poznámkovým aparátem. Poněkud chybí abecedně seřazená bibliografie, alespoň výběrová. Autorův styl je čtivý a barvitý. Historik, který se nezaměřuje pouze na dějiny nacistické represe či vojenské aspekty druhé světové války, v ní najde řadu zajímavých námětů.

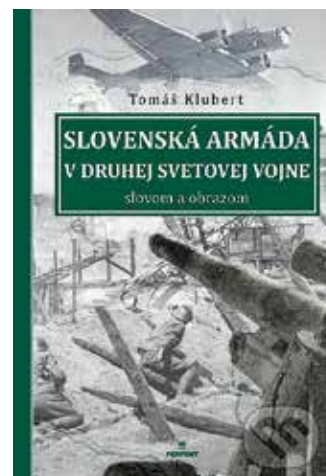
Markéta Doležalová

■ KLUBERT, Tomáš *Slovenská armáda v druhé světové válce. Slovom a obrazom*

Perfekt – Ústav paměti národa, Bratislava 2016, 448 s.

Vojenské dějiny byly a vždy budou oblíbeným tématem jak autorů, tak čtenářů. Zvláštní pozornost se soustřeďuje na dějiny druhé světové války, která důkladně prověřila armády po všech stránkách. Nejinak je tomu i u nás. Československá armáda jako celek se sice do bojů v důsledku neblahého politického vývoje nemohla zapojit, přesto bychom sestavili dlouhou řadu z knih zabývajících se čs. zahraničními jednotkami, ať již na východní, či západní frontě. Stejně dlouhá řada by pravděpodobně vznikla z publikací věnovaných prvorepublikové armádě a tolik diskutované otázce: Mohli (nebo měli) jsme se bránit?

S odpovědí na tuto otázku může částečně pomoci i studium dějin armády samostatné Slovenské republiky v letech 1939–1945, která na československou armádu přirozeně navazovala a u níž po celou dobu její krátké existence najdeme nepřehlédnutelné stopy dědictví předmnichovské armády společného státu, a to po stránce personální, organizační, výzbrojní atd. Po vzniku samostatného Slovenska v roce 1993 se tamní vojenští historiografové stá-

le více zaměřují na dějiny samostatné slovenské armády, která nejprve statečně bojovala na straně nacistického Německa a posléze stejně statečně proti němu. Nestorem této tematiky je Charles K. Kliment, dobře známý i českým čtenářům z řady knih věnovaných vojenským dějinám i vojenské technice. Je také autorem první ucelené monografie o slovenských ozbrojených silách za druhé světové války nazvané *Slovenská armáda 1939–1945*, která vyšla v několika vydáních i v České republice.

Stejně téma se rozhodl zpracovat i mladý slovenský historik Tomáš Klubert. Za sebou má již několik textů věnovaných slovenským válečným dějinám (*Veľkí vojvodcovia na Slovensku*. Perfekt, Bratislava 2013) či přímo druhé světové válce (*Smrť sa volala Schill*. Ústav paměti národa, Bratislava 2014 a *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov 2007). Jeho nové zpracování dějin slovenské armády v letech 1939–1945 nese podtitul *Slovom a obrazom*. Kniha chronologicky popisuje obtížné utváření samostatné slovenské armády, které probíhalo v bojích proti maďarské agresi, proměny organizačního vývoje i výstroje a výzbroje, nechybí přirozeně ani nasazení při německém útoku proti SSSR, ať jde o pozemní vojsko, či letectvo. Nezapomeňme také, že Slovensko již v prosinci 1941 vyhlásilo válku Velké Británii

a Spojeným státům, byť výsledkem byly pouze ojedinělé střety s vojenskými letadly západních spojenců. Vyvrcholením bylo poté zapojení armády do Slovenského národního povstání, kdy jedna její část zahájila boj proti Němcům, zatímco další (tzv. Domobrana) na jejich straně setrvala až do konce války. Autor přibližuje také důležitý dobový kontext.

Vzhledem k obrazově-slovnímu pojetí obsahuje publikace především základní informace, text je stručný, avšak přehledný a čtivý a podává komplexní pohled na problematiku. Kniha neobsahuje poznámkový aparát, což ji spolu s bohatým obrazovým doprovodem řadí k populárně-naučné literatuře určené široké veřejnosti. Je jen škoda, že jí chybí závěr, který by na základě nejnovějších výzkumů a bez ideologické či politické předpojatosti zhodnotil existenci samostatné slovenské armády, její postavení v rámci Slovenského státu i roli v největším vojenském konfliktu všech dob.

Naproti tomu lze kladně hodnotit, že v přílohách za textem najde čtenář krátký přehled nejdůležitějších zbraní slovenské armády a hodnotného označení vojáků. Již při prvním prolistování této obsáhlé a kvalitně zpracované publikace zaujme především bohatý fotografický materiál, a to jak v rámci textu, který portréty vojáků, obrazy zbraní i události vhodně doplňují, tak ve formě bohaté fotografické přílohy. Ta zahrnuje výběr reprintů fotografií neznámých slovenských autorů zveřejněných ve válečných letech v propagandistické brožurce *Od Tatier po Kaukaz* (Ministerstvo národnej obrany, Bratislava 1943). Obsahuje snímky z tažení proti Sovětskému svazu, některé jsou s největší pravděpodobností pečlivě naaranžovány. Oslavují slovenskou armádu při postupu. Škoda, že se podobné fotografie v takovém množství nezachovaly i pro trdný ústup zpět od Kavkazu pod Tatry, byly by zajisté neméně zajímavé... Vedle velkého množství fotografií je text doplněn tabulkami, ilustracemi, medailonky, grafy a mapkami.

Kniha o slovenské armádě stojí jak po obsahové, tak vizuální stránce za pozornost, a třebaže čeští čtenáři mohou mít na některé události v ní uváděné – především okolnosti rozpadu předmnichovské republiky a vznik samostatného Slovenska – jiný názor, lze ji doporučit do knihovny každého zájemce o (česko)slovenskou vojenskou historii a militaria.

Milan Bárta

■ ŠEBEK, Jaroslav

Za Boha, národ, pořádek

Academia - Historický ústav Akademie věd, Praha 2016, 462 s.

Edice Novověk, do níž nakladatelství Academia zařazuje také témata z církevních (náboženských) dějin od 16. do přelomu 20. a 21. století, se na konci roku 2016 rozšířila o další titul. Historik Jaroslav Šebek se v něm věnuje příčinám protidemokratických a nacionalistických tendencí a návrhům alternativního uspořádání v římskokatolickém prostředí ve střední Evropě mezi světovými válkami. O tématu pojednává prizmatem vývoje v politických stranách a spolicích a analýzou postojů vybraných intelektuálů či vůdčích osobností; primárně se zaměřuje na prostor český a německý. Širší kontext tvoří jednak situace ve střední Evropě, zejména v Německu, jednak strategie Svátého stolce a dějiny papežství.

Autor již v úvodu upozorňuje, že *ačkoli se katolický konfesní systém může na první pohled jevit jako monolitní, při detailnějším zkoumání se vyjeví jeho různorodost* (s. 12). V katolickém meziválečném prostředí můžeme najít široké spektrum tendencí, a to *od křesťansko-demokratických až po otevřeně antidemokratické, autoritativní a fašizující trendy* (s. 13).

K českým zemím nabízí Šebek stručný vhléd do situace před rokem 1918 (s. 29–46), hovoří o novém postavení římskokatolické církve v Republice československé a ukazuje formy narůstající společenské angažovanosti katolických křesťanů, zvláště Československé strany lidové a inte-

lektuálních elit (s. 47–67 a 82–123). Poukazuje kupříkladu na spisovatele a publicistu Jaroslava Durycha a žurnalistu Jana Scheinosta, které přes postupně narůstající názorové odlišnosti *sblížovalo především jejich kritické vymezení vůči negativním postojům československého státu ke katolické církvi, touha po vzniku křesťanského státu či nepřiliš vstřícné vnímání role politického katolicismu a jeho sklonu ke kompromisnosti* (s. 110). Duchovní tradice československých katolíků se blíže dotýká kapitola zaměřená na úctu ke svatým Cyrilu a Metoději na Moravě a svatému Václavu v Čechách (s. 161–181), protože oba kultury úspěšně spojovaly identitu katolickou a národní. V 30. letech se výše zmíněná kritika provázala (s. 182–191) jednak s úsilím o spirituální obnovu společnosti v křesťanském duchu (intelektuálové a zejména mládež), jednak s výrazným odsuzováním rozvíjejících se kulturních prvků (filmy, kabarety a varieté). Vedle politické linie se platformou diskuse staly katolicky a konzervativně laděné časopisy a revue, v nichž se intelektuálové vyslovovali pro zrušení stranického systému (s. 248–267). Lidové straně i dalším subjektům věnuje autor pozornost i v souvislosti se třemi významnými společenskými událostmi roku 1935 – parlamentními volbami, prvním sjezdem československých katolíků a volbami prezidenta (s. 301–321). Opakovaně zmiňovaný generační konflikt v politickém katolicismu i kultuře se objevuje také v líčením vztahu ke španělské občanské válce (s. 333–351).

Německý katolicismus v Československu se v textu ukazuje především jako „hledající“ poměr k sekularizaci na straně jedné a k novému státu na straně druhé (s. 140–153): i když v postupu vůči sekularizaci byla shoda možná, národní zájmy se zdály přednější než „černá internacionála“ spojující katolické strany v parlamentu. Z mnoha (mládežnických) spolků se pisatel samostatně věnuje Bundu Staffelstein (s. 154–160), řízenému laiky s výrazným podílem konvertitů, s cílem *propojit hnutí duchovní a ná-*

boženské obnovy s posílením národní identity (s. 158). Při analýze vzestupu nacionalismu mezi sudetskými Němci se vedle role některých českých biskupů soustřeďuje na opouštění liberálních zásad německou mládeží (s. 282–300) a růst vlivu Konrada Henleina (s. 322–332).

V oblasti papežské politiky vykresluje kniha její proměny po nástupu Pia XI. na papežský stolec v roce 1922 (s. 68–81). Mobilizace laických věřících pod vedením hierarchie jako odpověď na nepříznivou situaci církve či otevřené nepřátelství vůči ní je zde sledována prostřednictvím Katolické akce. Pozici mluvčích katolíků ve veřejném životě totiž začali po rozvinutí Katolické akce opouštět klerikové a nahradili je laici, především katoličtí intelektuálové. Pontifikát Pia XI. charakterizuje autor jako navázání na Lva XIII. a Pia X. úsilím znovu vrátit vliv a prestiž papežskému úřadu a pokusit se o ofenzivnější vystupování církve ve veřejném prostoru (s. 73), zároveň však poukazuje na přesvědčení nového papeže o selhání politických elit a o potřebě solidního právního rámce pro postavení katolické církve bez ohledu na panující režim (s. 72).

Ve dvou kapitolách (s. 204–224) se Jaroslav Šebek věnuje encyklice Pia XI. *Quadragesimo anno*, formulují-

cí ideu stavovského státu jako „třetí cestu“. Pro sociální nauku církve a pro vymezení vůči fašistickým či korporativistickým tendencím má v textu zásadní význam nově zavedený princip subsidiarity. Autor je zároveň přesvědčen, že nekonkrétní formulace některých pasáží *Quadragesimo anno* a antimodernistický základ encykliky – jež měla v katolických kruzích významný dopad – umožnily rozvinutí trendů, které si myšlenky encykliky vykládaly pro potřeby autoritativních politických proudů (s. 214). Jako příklady nedemokratického stavovského uspořádání státu uvádí Salazarovo Portugalsko a ve zvláštní kapitole Rakousko 30. let (s. 225–247). I v souvislosti s přijetím nové rakouské ústavy v roce 1934 však upozorňuje na to, že deklarovaný stavovský charakter státu (včetně role církve) nebyl v praxi realizován a vize fungovala jen jako rétorická antiteze k odbouranému liberálnímu parlamentarismu (s. 238). Samostatný úsek popisuje vznik tří antitotalitních encyklik (*Non abbiamo bisogno* k situaci Katolické akce v Itálii – 1931, *Mit brennender Sorge* k situaci církve v Německu – 1937 a *Divini Redemptoris* o ateistickém komunismu – 1937), které již hovoří jednoznačným jazykem, a způsoby jejich recepce v českých zemích (s. 352–362).

Všechny zmíněné linie se znovu vedle sebe objevují v kapitole věnované roku 1938 (s. 363–391). V popisu následujícího vývoje vystupují již dříve známé tendence: ve druhé republice (s. 392–411) výzvy konzervativního proudu k morální obrodě, korporativismu či projevy katolického anti-judaismu bez rasového podtextu, v oblasti Sudet (s. 412–422) obtíže církevní správy a perzekuce duchovenstva.

Autor dokládá výraznou tendenci k utváření antidemokratických a autoritativních politických konceptů, která rostla úměrně s rozčarováním z fungování pluralitní parlamentní demokracie, se sociální nestabilitou a hodnotovým

rozvratem (s. 82). Demokracie části katolických představitelů a intelektuálů po roce 1918 *splývala v praktickém fungování se stranickou anarchií či starou oligarchií* (s. 339), poválečným vývojem byli zaskočeni i frustrováni a tázali se, *zda je schopen liberální demokratický stranický systém, zaměřený na posilování individualismu, vůbec problémy krize zvládnout a zdali nenastal čas na změnu uspořádání, které by upřednostnilo jiné programy a jiné cíle* (s. 340). Šlo v podstatě o staré katolické konzervativní elity, které se chtěly prosazovat i za nových poměrů (s. 102–103) a širokou škálu postojů uplatňovaly na politické scéně i v kulturních revue.

Jaroslav Šebek v knize přesvědčivým způsobem identifikuje a analyzuje soubor prvků, jež po první světové válce vedly část katolických intelektuálních elit ve střední Evropě k radikalizaci a příklonu k vizi autoritativnějšího nebo přímo fašistického státu. I pozdní fázi piánské epochy církevních dějin (1846/1870–1939/1958) obvykle spojujeme se zdůrazňováním úlohy papeže, určitou ostrážitostí, odsuzováním moderního světa ze strany Říma, motivovanými jeho snahami o návrat před Francouzskou revolucí roku 1789. Autor ovšem ukazuje, že v katolickém prostředí – Republiku československou nevyjímaje – měla podporu také myšlenka hledání nového společenského uspořádání, a to v kontextu zklamání a frustrace z republikánského řádu, nedávno ustaveného v nástupnických státech. Právě díky propojení linie světových církevních dějin (papežská politika, encykliky, širší fenomény, např. Katolická akce) na straně jedné s jejich průmětem do vybraných středoevropských zemí v době mezi lety 1918 a 1938 (konkrétní realie i detaily, publicistika, osobnosti) na straně druhé je publikace *Za Boha, národ, pořádek* přínosem pro bádání o moderních církevních dějinách jak pro odbornou, tak širší veřejnost.

Michal Sklenář